

Ingrediënten

Een vrouw bij de rivier,
haar regelmatig handschrift.
De dijk die bocht na bocht
verdwijnt in het snijden
van het scherpe licht.

In het botenhuis een duistere
stroom alsof daar niets
op zijn plaats kan blijven.
Voor de zondagsrust uit ijlt
het spookschip van verlangen.

Met *Ingrediënten* zijn we beland bij het meest intrigerende gedicht van deze bundel. Het biedt twee totaal verschillende ervaringen: een visioen en een nachtmerrie. Beiden spelen zich af in een bij uitstek Hollandse belevingswereld. Het is een echt Van der Veeke gedicht, een gedicht van extremen. Extreem van polariteit, van het aanscherpen van tegenstellingen. Het is elliptisch van zinsbouw en telt maar één goedlopende zin (9, 10). Strofe I is een opsomming van aandachtspunten, zaken om – letterlijk en figuurlijk – bij stil te staan. Woorden zijn kijkdozen geworden, vensters om door naar binnen te kijken, toverballen om op de tong van betekenis te veranderen.

Ik zie *Ingrediënten* als twee complementaire zoekplaten waar strofe I het Hollands paradijs en II het tegenbeeld daarvan voorstelt: de hel. *Ingrediënten* is een uitnodiging om de contrasterende bestanddelen van beide werelden op te sporen. Door de scherpe tegenstellingen krijgen de opgeroepen beelden en ervaringen reliëf.

In strofe I zou je een haastige maar trefzekere schets van Rembrandt kunnen zien, zoals hij er talloze van maakte op zijn zwerftochten binnen en buiten de Amsterdamse stadswallen. Als geen ander wist hij met wat vegen en lijnen een compleet stadsgezicht of landschap op te roepen. De beschouwer dient zelf de aangegeven aandachtspunten vorm te geven, in wat lijntjes een vrouw te herkennen, bezig aan de waterkant, in een vloeiende veeg het dijktalud waarin ze haar voeten plant, te zien.

Zo was het vroeger en is het – in wezen – nog steeds: het riviergezicht met zijn vaste “*Ingrediënten*”: water, dijk, hori-

zon en wolken, alles overgoten door het felle licht. En altijd is daar ergens onder het wijde uitspansel – nietig maar onmisbaar teken van menselijke aanwezigheid – het schippertje aan het roer, het vissertje aan de waterkant, of – zoals hier in dit gedicht – een vrouwenfiguur, bezig bij de rivier. Want in dit archetypische landschap, waarin natuur en cultuur tot een harmonieus geheel versmolten zijn, mag de mens als zijn maker en instandhouder niet ontbreken. Het landschap – zowel het woord als het begrip – is een menselijke vinding en manier van zien, door Hollandse en Vlaamse schilders ontdekt en ontwikkeld. In hun landschap herkennen wij onszelf. Het is *ons* visioen.

Ik heb *Ingrediënten* leren kennen als paradigma van hoe en van hoe *niet* te zijn en samen te leven, als visioen van een paradisijselijk landschap en als ervaring van een verblijf in een *unheimliche* onderwereld. Beide werelden zijn onmiddellijk herkenbaar en voorstelbaar voor de polderbewoner. Een rivierlandschap *zie* je en *zie* je *voor* je. Je raakt er nooit op uitgekeken, het blijft kost voor de ogen. Het sinistere halfduister van het botenhuis levert alleen kost voor de oren: het eeuwige kolken en klotsen van het donkere water. Je wilt maar één ding: terug naar buiten, terug naar het licht. In het botenhuis heerst onrust, chaos, voel je je gedesoriënteerd, stuurloos, opgesloten en opgejaagd:

*“In het botenhuis een duistere stroom
stroom alsof daar niets
op zijn plaats kan blijven.
Voor de zondagsrust uit ijlt
het spookschip van verlangen.”*

Zie hoe II in zijn “*ingrediënten*” tegenbeelden biedt van de paradijselijke “*ingrediënten*” in I: het benauwde, duistere botenhuis staat tegenover het wijde, hel verlichte uitspansel van I, de duistere, richtingloze stroom van II tegenover de bedijkte rivier van I; de onrust en chaos van II tegenover de orde en rust in I. Zie ook hoe de laatste twee regels al preluderen op I, je terugverwijzen naar het harmoniemodel van I, met name in het woord “*zondagsrust*”. En “*spookschip*” doet verlangen naar een schip van vlees en bloed, een schip met eigen koers en bestemming. En dan is er nog dat laatste woord van II en van het gedicht: “*verlangen*” (10), een niet te missen overstap naar: “*Een vrouw bij de rivier*”!

De in II opgeroepen sfeer doet zo authentiek aan, dat er een eigen ervaring van de dichter aan ten grondslag moet hebben gelegen. Deze kans om een eigen – typisch Hollandse-hel – ervaring af te zetten tegen zijn harmoniemodel in I, heeft hij gelukkig benut. Het was een kolfje naar zijn hand.

Met *Ingrediënten* hebben we te maken met een hedendaagse toepassing van een klassieke dialectiek zoals we die kennen van werken als de *Divina Commedia*¹⁰, *Macbeth*¹¹ en *Moby Dick*¹², waarin ook uitersten zich profileren als elkaars tegenbeeld, goed zich afzet tegen kwaad, orde tegen chaos, richting tegen richtingloosheid.

¹⁰ Epos van de Florentijnse dichter Dante Alighieri (1265-1321). Eerste – geïllustreerde en geannoteerde – editie: Florence: Nicolaus Laurentii, 1481. Door Dante tussen in de periode 1408-1423 geschreven.

¹¹ Tragedie van William Shakespeare (1546-1616). Voor het eerst uitgegeven in de zogenoemde *Folio Editions*. Londen, 1623.

¹² *Moby Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. Roman van Herman Melville (1819-1891).

De tegenstellingen tussen rivierlandschap en botenhuis, tussen visioen en nachtmerrie, kunnen zo treffend zijn doordat het om antipoden gaat binnen eenzelfde en voorstelbare context: Holland, waterland. De mens heeft de elementen water en aarde gescheiden en beiden een eigen plaats en functie toegemeten: de menselijke versie van het bijbelse scheppingsverhaal! De dijk beschermt het land tegen het water en geeft het water richting en diepte. Het verblijf in het botenhuis is een geestestoestand die je ervaart als verstoring van een bevochten orde, waarin cultuur weer dreigt te vervallen tot natuur; ook een orde, maar niet door de mens geschapen.

De dijk (3) staat voor begrenzing, afbakening en menselijke maat, waar regel 2: *“haar regelmatig handschrift”* naar verwijst. De dijk is de op de tekentafel van de drooglegger getrokken streep, zijn handschrift (2). In die geest lees ik regels 3-5. Daarin laat de dichter de dijk – *“bocht na bocht”* (3) – verdwijnen in het licht. Die bochten zijn het handschrift van de drooglegger, strepen, door hem getrokken op het vlakke polderland.

Ergens aan de horizon verdwijnt die kronkellijn *“in het scherpe licht”* (5), wordt daar afgesneden. Een definitieve ingreep door een instantie, machtiger dan de mens, denk je dan bij het lezen van woorden als *“scherp licht”* en *“afgesneden”*? *“Verdwijnen in het licht”*, wat is dat? Bij *“het snijden / van het scherpe licht”*, moet ik onwillekeurig ook denken aan het doorsnijden van de levensdraad: alweer, een ingreep van buiten.

Ingrediënten is een tekst om naar terug te keren, die je moet laten gebeuren, geen tekst om analyses op los te laten. Laat liever de tekst het werk doen. Zo blijft hij een bron van

nieuwe beelden, associaties en ideeën als daarvoor de tijd rijp is. Beschouw *Ingrediënten* als een gebedsmolen, of voor de ongelovige in je, een perpetuum mobile.

Beide strofen beginnen in stilstand, maar wat eerst op een meditatiepunt lijkt, blijkt een vertrekpunt te zijn voor een tocht naar het licht (5), en voor een ontsnapping uit de boze droom van het botenhuis (II). Via het woord “*verlangen*” (10), dat strofe en gedicht afsluit, gaan we terug, worden we weer verwezen naar “*Een vrouw bij de rivier*” (1), en de droom van het goede leven en het visioen van de harmonieuze samenleving.

Haar regelmatig handschrift

Het zou me niet verbazen wanneer ook u, lezer, de aanzui-gende werking ondervonden heeft van regel 2: “*haar regelma-tig handschrift*”. Die drie woorden hebben een magnetiserende uitwerking op je verbeelding en roepen – in combinatie met het beeld van de vrouw bij de rivier – talloze nieuwe ideeën en betekenissen op. Vreemd eigenlijk, als je bedenkt dat in beide regels geen sprake is van iets dat op een zin lijkt. Hoe kan in zulke lapidaire uitspraken als in 1 en 2 iets uiteengezet – want dat doe je toch in een zin – worden? Het gedicht geeft hier een antwoord op: zo kan je zelf horen hoe je stem reageert op die gebeitelde woorden. Als vanzelf reageert hij door te vertragen, letterlijk en figuurlijk stil te staan bij woorden als: “*vrouw*”, “*rivier*”, “*haar*”, “*regelmatig*”, “*handschrift*”. Zo krijgen die paar woorden die je jezelf hoort oplezen, alle aandacht. Zo dringt het tot je door dat je – regel voor regel – geen zin opleest maar een reeks onderwerpen: “*Een vrouw bij de rivier*”; “*haar regelmatig handschrift*”; “*De dijk*”: aan-

dachtspunten waar je de tijd voor moet nemen zoals wanneer je een ladder beklimt. Pas als je voldoende grip hebt op een sport, klim je een tree hoger. Een typisch Van der Veeke procedé.

Kijkdozen en toverballen noemde ik die drie woorden: “*haar*” – “*regelmatig*” – “*handschrift*”. Woorden als vensters waardoor je naar binnen kijkt, woorden om op je tong te nemen en van betekenis te laten veranderen.

Haar

Het bezittelijk voornaamwoord waarmee regel 2 begint, neemt daarin eenzelfde koppositie in als het zelfstandig naamwoord in “*Een vrouw*” in regel 1, waarnaar het verwijst. Hiermee wordt nog eens beklemtoond om wie het hier gaat, dat zij de centrale figuur van het riviergezicht is, hoedster van een typisch Hollandse beschaving. Als polderbewoner herken je “*haar*” als zodanig van oude schilderijen tot heden-daagse afbeeldingen.

Regelmatig

Het adjectief “*regelmatig*”, dat het substantief “*handschrift*” nader bepaalt, is wat ze in de taalkunde een *afleiding* noemen. “*Regelmatig*” is een afleiding van ‘regelmaat’. ‘Regelmaat’ is op zijn beurt weer een samenstelling van ‘regel’ en ‘maat’. ‘Regel’ wordt in velerlei kontekst en betekenissen gebruikt. Denk maar aan betekenissen als ‘dichtregel’; ‘lijn waarop geschreven wordt’; ‘norm’; ‘richtsnoer’; zedelijk voorschrift’. Het tweede lid van ‘regelmaat’, ‘maat’, kan ook weer in velerlei kontekst en betekenissen gebruikt worden. Het kan slaan op ‘maat houden’; ‘gematigdheid betrachten’; ‘je beheersen’ en

het kan ook ‘afmeting’ betekenen. In de laatste betekenis is het verband met producten van de tekentafel gemakkelijk gelegd, zoals ‘kanaal’; ‘wetering’; ‘sloot’; ‘dijktalud’: allemaal meetwerk!

Handschrift

Ik kan alleen maar namens mijzelf spreken wanneer ik stel, dat de metafoor “*handschrift*” een groeibriljant van betekenissen is, met een groei die gelijke tred houdt met de opwaardering van het vrouw-bij-de-rivierbeeld. Dat beeld neemt archetypische vormen aan, een beeld van iemand die zich gedragen weet door een geloof en levenshouding die ze met velen deelt en door de eeuwen heen heeft gedeeld. Zo’n beeld berust niet op een plotseling inzicht, maar ontstaat door regelmatig bezoek aan *Ingrediënten*. Iedere keer komen we de vrouw bij de rivier weer tegen op ons pad van woorden. We gaan steeds beter de met “*handschrift*” meeklinkende onder- en boventonen onderscheiden. Hun betekenissen sturen je allerlei kanten op. “*Handschrift*” slijt zich in ‘hand’ en ‘schrift’ klinkt als ‘Schrift’, oftewel ‘Heilige Schrift’, de Calvinistische bijbel. En dan hebben we het nog niet gehad over het adjectief “*regelmatig*”, dat ook gaat meeklinken en meebetekenen, zich splitsend in ‘regel’ en ‘maat’, woorden die elk op zich verbintenissen aangaan met ‘hand-schrift’.

Er rijst een beeld op van een vrouw die meer dan gehoorzaam, volgzaam, recht in de leer is. Zij heeft een *eigen* handschrift, dat wil zeggen: zij geeft een eigen, persoonlijke, interpretatie aan ‘wat geschreven staat’, heeft een eigen vormgeving van haar opdracht ontwikkeld. Van wezenlijk belang blijft, dat zij maat houdt, regels in acht neemt, niet al-

leen haar biografie schrijft maar zich deel weet van een groter verhaal. Dat ze *schrijft*, betekent dat ze gelezen en gekend wil worden, voordat haar woorden – eens – in het water zullen worden uitgewist. Als medepolderbewoners herkennen wij de “*vrouw bij de rivier*”. Met haar delen wij eenzelfde geschiedenis, landschap en manier van leven. Ze hoort thuis in een lange picturale traditie van Breughel in Vlaanderen en Cuyp en Van Goyen in Holland tot Voerman van de Verka-deplaatjes, van Gouden Eeuw tot hedendaagse koek-trommelafbeelding.

Ongetwijfeld zal de trouwe bezoeker van *Ingrediënten* beseffen dat wij allen onze tekens in ons eigen schrift aan de waterkant achterlaten, onze pennen dopend in het levende water waarin ook *onze* tekens zullen worden uitgewist. Hoe vaker je *Ingrediënten* leest, hoe Hollandser het wordt, hoe dichter we bij huis komen.

Poëzie en waarheid.

Voor mij is *Ingrediënten* een gedicht dat *poëzie* geworden is. Dat is het hoogste stadium dat een vers bereiken kan: *memorable speech*, het juiste woord op de juiste plaats. Poëzie wekt tot leven, schept ruimte om vrij in rond te lopen en jezelf te kunnen zijn, de dichter en jezelf te ontmoeten. Poëzie is *waar* in deze zin, ook als je niet meer gelooft zoals onze voorouders dat konden. Calvinisme is meer dan een geheel van geboden en leerstellingen – het was (en is?) een levenshouding, een wijze van zijn en betekenis geven. In al mijn onge-loof blijft water het levenswater, water dat zeewaarts stroomt, de zee waar alle leven begon en eindigt. Numineus blijft het duistere botenhuiswater. ‘Waar’ is Van der Veeke’s boten-

huis-hel, waar ‘water’ anders doet en klinkt, een plaats waar het niet pluis is, de schaduwkant van onszelf en ons leven. De hel bestaat. ‘Waar’ is de vrouw, ‘waar’ haar positie aan de waterkant op de grens van land en water, middelpunt en uitgangspunt van haar riviergezicht. Ze staat waar ze moet staan, op de door de drooglegger op de tekentafel getrokken lijn tussen water en land. Zolang die lijn inachtgenomen blijft, is onze beschaving nog niet ten dode opgeschreven.

Ingrediënten is een gedicht waar je naar moet terugkeren, gedreven door nieuwsgierigheid naar wat je nú weer onderweg op je woordenpad overkomen zal. Het beeld van de schrijvende vrouw zal je blijven zien uitdijen, het beeld van iemand die haar eigen verhaal en dat van onze samenleving en bestaansgrond schrijft en vorm geeft.

Vreemd maar waar: in feite zijn wij lezers het *zelf*, die haar verhaal schrijven. Komt zij niet pas in onze eigen verbeelding tot leven? Is dit ook niet een prachtig voorbeeld van hoe poëzie werkt, als het ware opgeroepen wordt? We geven de dode woorden van de dichter stem, *onze* stem, hen zo weer tot leven wekkend. Zó is poëzie ‘waar’.

Ik weet het – het zijn grote woorden – en daar houden Hollanders niet van: categorische imperatief! Tot die status kan de vrouw bij de rivier uitgroeien: ‘waar’ worden! Zij is het waar ons “*spookschip van verlangen*” – zo lang op drift – zijn thuishaven weer zal vinden en blijven vinden, zolang Holland bestaat.